

TOPLUM SÖZLEŞMESİ KAVRAMI ve GÜNÜMÜZ İNSAN HAKLARI KURAMINA ETKİSİ

Yrd. Doç. Dr. Yusuf Şevki Hakyemez*

GİRİŞ

Siyasal düşünceler tarihinde “toplum sözleşmesi” önemli bir kavram olarak kimi düşünürler tarafından kullanılmaktadır. Aslında böyle bir sözleşme tarihin hiçbir döneminde yapılmış değildir. Buna rağmen özellikle günümüz demokratik rejimleri üzerinde bu toplum sözleşmesi varsayımının önemli etkileri vardır. Toplum sözleşmesi, Eski Yunan’daki düşünce ekollerinden Yeniçağ’da Rousseau’ya kadar, içerik olarak birbirinden farklı ama temelde birbirine benzer özellikleri taşıyan biçimde kullanılmıştır. Bunun günümüzde demokratik rejimlerin meşruiyetini açıklamakta ve egemenliğin kaynağının halkta olduğunu ifade etmedeki önemi büyüktür. Bununla bağlantılı olarak toplum sözleşmesi ile bireyler tarafından kurulan devletin, bireylerin doğal dönemde sahip olduğu haklarına müdahale edemeyeceği gerçeği de toplum sözleşmesi anlayışı ile yerleşmiştir.

Ana hatlarıyla yukarıdaki görüşlere vurgu yapan toplum sözleşmecileri özellikle modern devletin oluşum aşamasından itibaren bu konuyla ilgili görüşlerini ortaya koymaya çalışmışlardır. Modern demokratik devletin oluşumunda bu görüşlerin katkısı yadsınamaz. Toplum sözleşmecilerine bakıldığında hemen hemen hepsinin, modern devletin oluşumu ile ilgili olarak, bireylerin kendi iradeleriyle yaptıkları sözleşme sonucu oluşturdukları devlet düşüncesini açıkça ortaya koydukları görülür. Bu hususun özellikle günümüz demokratik devleti ile bağlantısı mutlaka yapılmalıdır. Söz konusu bağlantı demokratik devletin temellerini ve bireylerin devlet karşısındaki konumunu ve haklarını ortaya koymak açısından önemlidir.

İşte bu çalışmada toplum sözleşmesi kavramı ve bunun günümüz demokratik rejimleri üzerindeki etkisi ele alınmaya çalışılmıştır. Sözleşmeciler olarak sadece modern devletin oluşum aşamasından sonra karşımıza

*) Karadeniz Teknik Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümü Hukuk Bilimleri Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

çıkanlar içerisinde önemli üç tanesi (Thomas Hobbes, John Locke ve Jean Jacques Rousseau) ele alınmıştır. Bu üç düşünür modern devletin oluşumu aşamasındaki toplum sözleşmesinde daha fazla ön plana çıkmışlardır. Devletin kökenini sözleşme kavramı ile ilk kez laik bir temele kavuşturan Hobbes, liberal devletin teorisyenlerinden Locke ve yine egemenlik - genel irade kavramları ile demokratik teoriye önemli katkıları yapması dolayısıyla Rousseau önemli düşünürlerdir.

Çalışmada önce toplum sözleşmesi kavramının ne anlama geldiği, doğal hukuk ile olan ilişkisi kısaca ele alınmış, ardından yukarıda adları sıralanan sözleşmecilerdeki doğal dönemin ve toplum sözleşmesi aşamasının nasıl öngörüldüğü ve özellikleri belirtilmiştir. Son olarak ise toplum sözleşmesi anlayışının günümüze olan etkisi incelenmiştir. Günümüze olan etkisinde anayasaların yapılışı, özgürlüklerin devlet tarafından korunması ve siyasal iktidarların bireylerin özgürlükleri ile bağlı kalmaları konuları ele alınmaya çalışılmıştır.

A- Genel Olarak Toplum Sözleşmesi Kavramı ve Doğal Hukukla İlişkisi

Toplum sözleşmesi kavramı, özellikle modern devletin oluşumunda bireylerin katkısını ve devlet karşısında bireylerin haklarının önemini ve vazgeçilmezliğini vurgulamaya çalışır. Bu işlevi nedeniyle siyaset felsefesinde önemli bir boşluğu doldurur. Blackwell'in Siyasal Düşünce Ansiklopedisi'nde "toplum sözleşmesi" kavramı ile ilgili olarak; meşru hükümetin özgür ahlaki bireylerin kendi isteklerine dayanan bir anlaşmanın yapay ürünü olduğu, diğer bir ifadeyle doğal bir siyasal otorite diye bir şeyin olmadığı vurgulanmaktadır¹.

Toplum sözleşmesi teorisiyle birlikte devletin kaynağı, meşruiyet sorunu ve egemenlik anlayışı konusunda artık çok önemli değişiklikler karşımıza çıkmaktadır. Toplum sözleşmesinde siyasal iktidarın kaynağı Tanrı değildir; onun yerine iktidarın kaynağı sözleşmeyi yapan bireylerdir. Yani sözleşme ile iktidarın kaynağı artık insanların iradesi olmuştur².

Sözleşmede bireylerin rızasının olması siyasal iktidara itaatin meşruluğu koşulunun sağlanması için de gereklidir³. Böylece toplumu oluşturan bi-

1) Bkz. Blackwell'in Siyasal Düşünce Ansiklopedisi, Cilt: II, (Yayına Hazırlayan: David Miller vd), (Çeviren: B. Peker/N. Kırac), Ümit Yayıncılık, Ankara, 1995, s. 377

2) Ayferi GÖZE, Siyasal Düşünceler ve Yönetimler, 7. Bası, Beta Yay., İstanbul, 1995, s. 127. Devletin kaynağını toplumsal sözleşmeye dayandıran görüş hakkında özlü bilgi için bkz. Yahya Kazım ZABUNOĞLU, Kamu Hukukuna Giriş: Devlet: Tanım, Kaynak, Unsurlar, AÜHFY, Ankara, 1973, s. 51-55

3) Jules STEINBERG, Locke, Rousseau and The Idea of Consent, Greenwood Press, London, 1978, s. 25

reyler ile onların anlaşarak meydana getirdikleri devlet arasında karşılıklı etkileşime dayalı dengeleyici ve belli koşullarda itaati ön planda tutan, emretme ve karşılığında bu emirlere uyma ilişkisine dayalı bir sistem oturmuş olacaktır. Bunun sonucunda, toplum sözleşmesi anlayışı ile yöneten - yönetilen ilişkisine dayalı olarak devletin kökenini yeni bir teoriye dayandırmak mümkün olmuştur.

Siyasal Düşünceler Tarihi'nde toplum sözleşmesi teorisi ile devletin kökenini açıklamaya çalışanlar genellikle demokratik eğilimli düşünürlerdir. Sözleşme kuramının hukukta eşit kişiler arasında karşılıklı rızaya bağlı olarak yapıldığı düşünüldüğünde, toplum sözleşmesi sonucunda devletin oluşturulması düşüncesinden bu nedenle rahatlıkla demokratik eşitlikçi çıkarsamalar yapılabilir⁴.

Toplum sözleşmesinde en önemli unsur her koşulda devleti oluşturmak değil; sözleşmede yer alan bireylerin kimi menfaatlerini koruma ve güvence altına alma amacıyla devleti oluşturmaktır. Sözleşme ile insanlar "haklarını koruma hakları"nı kendilerinden üstün bir güce, yani devlete devretmek üzere anlaşır⁵. Dolayısıyla sözleşmeyle devlet oluşturulduktan sonra, devletin asli işlevlerinden birini yerine getirirken bireylere yönelik emirler vermesi ya da onların özgürlüklerinin bir kısmına yönelik gerekli sınırlamalar getirmesi durumunda bireylerin buna itaat etmeleri gerekir. Aksi takdirde toplum sözleşmesinin amacı gerçekleşemez⁶. Birey, devletin oluşumunda söz sahibi olsa da, devlet oluştuktan sonra bu üstün gücün hukuk sınırları içerisinde kalan emirlerine uymak zorundadır.

Siyasal Düşünceler Tarihine bakıldığında, Eski Yunan'daki düşünürler bir yana bırakılırsa, genellikle ilk bakışta sanki toplum sözleşmesinin Thomas Hobbes ile ortaya çıktığı görülür. Oysa bu teori daha önce Alman Hukukçu Johannes Althusius⁷, hatta pek çok kaynaklarda değinilmeyen İspanyol düşünür Francisco Suarez tarafından ortaya atılıp geliştirilmiştir⁸. Akal'a göre Hobbes'a toplumsal sözleşmeyi gerekli olgunluğa erdiren armağan eden Suarez'dir. Ancak siyasi düşünceler tarihinde Suarez'den pek bahsedilmemesinde onun teorisinde Tanrısal kaynağın etkilerinin olması önemli rol oynamıştır. Oysa Hobbes toplum sözleşmesiyle devleti aşkın güçlerden kurtararak tamamen laik bir temele oturtmayı başarmıştır⁹. Bununla birlikte Hobbes'tan sonra toplum sözleşmesinde devletin karşısında

4) Alaeddin ŞENEL, *Siyasal Düşünceler Tarihi*, Bilim ve Sanat Yay., Ankara, 1996, s. 325

5) Levent KÖKER, *Demokrasi Üzerine Yazılar*, İmge Kitabevi, Ankara, 1992, s. 64

6) Steinberg, s. 34

7) Bu görüş için bkz. Adnan GÜRİZ, *Hukuk Felsefesi*, AÜHF Yay., Ankara, 1985, s. 151

8) Cemal Bali AKAL, *Sivil Toplumun Tanrısı*, II. Baskı, Engin Yayıncılık, İstanbul, 1995, s. 84

9) Ibid, s. 84-85, 96-101

bireyin haklarını ön plana çıkaran John Locke bu teoriyi daha da geliştirmiş, hatta olması gereken yere oturtmuştur. Bunların yanında Jean Jacques Rousseau da toplum sözleşmesine genel irade anlayışı bağlamında daha farklı bir perspektiften yaklaşmıştır. Bu üç düşünürün toplum sözleşmesi anlayışlarını bu çalışmada ayrıntılı biçimde ele alacağız.

Toplum sözleşmesi teorisinde bireylerin devletin oluşumunda sahip oldukları vazgeçilmez özellik, artık tarihsel süreçte modern siyasal - hukuksal terminolojinin temel kavramı olarak modern devleti karşımıza çıkarmaktadır ve bu kavram 15. yy'dan sonrası için geçerlidir¹⁰. "Modern devlet" meşruiyetini artık kendisinden değil, karşısında duran modern yasa yaratıcısından, yani ulustan almıştır. Böylece insanlar içinde yaşadıkları siyasal sistemin yaratıcısı konumuna gelmişlerdir¹¹.

Bu aşamada kısaca doğal hukuk ile toplum sözleşmesi arasındaki ilişkiyi de açıklamak gerekir. Çünkü toplum sözleşmesi kavramının siyaset literatüründe yerini almaya başladığı Yeniçağ'da doğal hukuk ısrarla insan hakları kavramı üzerinde durmaktaydı¹². Aslında modern doğal hukuk öğretisinin çözümü insan aklına dayalıdır. İnsan aklı ile doğadan çıkarılan kimi temel ilkeler ortaklaşa vicdanın kabulü ile doğruyu yanlıştan ayıran bir emir niteliğini kazanır ve adaletin özünü oluşturan üstün yasalar olarak karşımıza çıkarlar¹³.

Grotius'a göre doğal hukuk doğru aklın emridir. Ona göre, "İnsanın akli ve sosyal tabiatına aykırı olan herhangi bir hareket (onun) ahlaki bakımdan kötü olduğunu gösterir. Böyle bir hareket aynı nedenden Tanrı tarafından da yasaklanır. Nasıl Tanrı iki kere ikinin 5 olmasını sağlayamazsa, onun gibi özü ve aslı ile kötü olan bir şeyi de iyi yapamaz"¹⁴. Görüldüğü gibi bu tanımda doğal hukuk Tanrısal irade ile içicedir. Ancak toplum sözleşmesi teorisi ile birlikte doğal hukuk artık laik bir temele oturtulmaktadır. Özellikle 17. yy.dan sonra bu dönüşüm hızlanmıştır¹⁵.

Tarihin ilk dönemlerinden itibaren, yürürlükteki hukukun üstünde yer alan değişmez, genel geçerliliği olan adil kuralların var olduğu esasına dayanan "doğal hukuk" düşüncesi¹⁶ önemli işlevleri yerine getirmekte ve insan

10) Cemal Bali AKAL, "Devlet, Yasa, Hakimiyet", Cumhuriyet'in 75. Yıl Armağanı, İÜHF Yay., İstanbul, 1999, s. 19

11) Ibid, s. 27, 29

12) Bkz. Güriz, s. 152

13) Selahattin AKKUŞ, **Modern Devletin Doğuşu: Pratik ve Kavramsal Belirlenme.** (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İÜSBE, İstanbul, 1995, s. 120

14) Bkz. Güriz, s. 191

15) Göze, s. 126

16) Kavramın tanımı ve temel özellikleri konusunda geniş bilgi için bkz. Niyazi ÖKTEM, **Devlet ve Hukuk Felsefesi Akımları**, II. Basım, Der Yayınları, İstanbul, 1995, s. 108-134

haklarını ölçüt alan her hukuk sisteminde ideal olarak alınmaya çalışılmaktadır. İnsan haklarına dayalı hukuk sistemlerinde doğal hukuk pozitif hukukun temeli ve ilham kaynağı olarak kabul edilir ve pozitif hukuku kontrol etmeye çalışır¹⁷. Pozitif hukuk evrensel, değişmez salt hukuk ilkeleri ile denetlenir ve böylece özgürlük ve adalet sağlanmış olur¹⁸. Çağıl'a göre doğal hukuktaki "doğal" ifadesi "tabii bir akli kanuniyet"i kastetmektedir¹⁹. Doğal hukuk işte bu nedenle insan aklına aykırı değildir.

17. yy.da devlet kuramı da modern devleti oluşturma sürecinde genel olarak doğal hukuk, sözleşme ve mülkiyet kavramlarına dayanarak siyasal güce dünyevi bir nitelik kazandırmayı amaçlamaktadır. Bu tarihe kadar sınırsız olan siyasal güce yeni bir hukuki temel bulma sorununu Akkuş şu şekilde açıklamaktadır: "Bu konuda bir taraftan doğal hukuk ve doğal haklar kuramları yeniden ele alınıp biçimlendirilirken, öbür yandan yine tarihi bir geleneğe sahip sözleşme kuramlarına başvurulacaktır. Modern doğal hukuk ve doğal haklar öğretisi, temel ilke olarak 'rıza'ya, 'onay'a dayanacaktır. Siyasal gücün meşruiyet temelini halka dayanması durumunda temel bir onaydan ya da rızadan söz edilebilecektir. Bireylerin ya da halkın rızası, siyasal gücü, sadece zora dayanan, elindeki üstün gücü zorla kabul ettiren bir varlık olmaktan çıkaracak; ona adil bir nitelik, bir otorite olma niteliği verecektir. Bu hukukleşmiş bir iktidardır"²⁰.

Doğal hukuk anlayışının toplum sözleşmesi aşamasındaki versiyonunda artık bireylerin doğal dönemden kaynaklanan haklarının olduğu varsayımı vardır ve günümüzde de insan hakları kategorileri içerisinde, ulusal ya da uluslararası alanda çeşitli pozitif metinlerde bu nitelikteki hakları ifade eden kavramlar kullanılmaktadır.

Bununla birlikte "doğal hak" anlayışı değişik kesimlerce eleştirilmektedir. Nitekim faşizmde insanın insan olarak hiçbir değeri yoktur; toplumun insanlardan ayrı bir varlığı vardır. Bu nedenle doğal haklar birey için söz konusu değildir. Benzer biçimde komünizmde de özgürlük Tanrı vergisi ve benzeri bir şey değil, ancak tarihsel gelişimin bir ürünüdür. Kişinin özgürlüğü yaşadığı çağla yakından ilgilidir²¹. Kanaatimizce, toplum sözleşmesinin önemi açısından bunlar ciddi eleştiriler olarak kabul edilemezler. Çünkü her iki öğreti de zaten temelde özgürlükçü anlayışla bağdaşmamaktadır.

17) Bkz. Orhan Münir ÇAĞIL, "İnsan Hakları ve Tabii Hukuk", **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, Cilt. L, Sayı: 1-4, 1984, s. 81-82

18) Öktem, s. 136-137

19) Çağıl, s. 82

20) Akkuş, s. 119

21) Bu eleştiriler için bkz. İlhan F. AKIN, **Kamu Hukuku**, 5. Bası, Beta Yay., İstanbul, 1987, s. 386

Burada son olarak pozitivistlerin getirdiği eleştiriye bakmak gerekir²². Pozitivist anlayışta, toplumdan önce, topluca yaşama dışında hak diye bir kavram düşünülemez. Hukuk kurallarını yetkili organları aracılığıyla koyan ve bunların yürütülmesini sağlayan toplum olduğuna göre kimsenin toplumdan önce sahip olduğu hakları olamaz²³.

Bu eleştirilere rağmen günümüzde özgürlükçü demokrasilerde doğal hak anlayışı yine de belli ölçüde etkisini göstermektedir. Bu nedenle pozitivistlerin iddiası, özellikle bireysel hak ve özgürlüklerin büyük bir kısmının günümüzde doğal haklar olarak tanınmış olduğu gerçeğinden hareketle çok geçerli bir iddia olarak kabul edilemez. Kapani'nin belirttiği gibi, nasıl ki daha önceleri siyasal iktidara bir sınır çizmek için doğal hukuka başvurulmuşsa, sonunda kişi hakları ve özgürlükleri teorisi de gene doğal hukuk düşüncesinden doğmuştur²⁴.

Sonuç olarak, devletin kökenini açıklayan demokratik bir teori olan toplum sözleşmesi, bir varsayım olarak bireyin devletin oluşumunda önemli olduğunu ve bu önemine binaen devlet karşısında önemli haklara sahip olduğunu vurgulamaya çalışmaktadır.

B-Toplum Sözleşmesinin İncelenmesi

Toplum sözleşmesi tarihi aslında çok eskilere kadar gitmekle birlikte, bizim kastettiğimiz anlamda ancak 15. yy.'dan sonra karşımıza çıkmaktadır. Antik Yunan'daki Epikürcüler ve Sofistler toplum sözleşmesi düşüncesinin tohumlarını ilk eken düşünürlerdirler. Bunlara ek olarak tarihsel süreç içerisinde Althusius, La Casas, Grotius ve Pufendorf'da bu düşünce vardır²⁵. Bunların dışında çok önemli bir toplum sözleşmecisi İspanyol düşünür F. Suarez'dir. Ancak Suarez bu fikri savunurken papalık kurumunun açık etkisinden sıyrılamamıştır. İşte Suarez'i Ortaçağ'da bırakan neden de O'nun

22) Akal, ilginç ve tutarlı biçimde şu gerekçeyle toplum sözleşmecilerini de "pozitivist" olarak nitelendirmektedir: "Düşünce tarihi sosyal sözleşmecî düşünürleri tabii hukukçular kategorisi içine sokmak gibi tuhaf bir alışkanlığı yıllardır sürdürse de, sözleşme fikri, iradeci özelliğiyle, siyasi, sosyal ve hukuki olanın kaynağına bireyi ya da toplumu oturtarak, açıkça pozitivist bir yaklaşım olarak belirir. Liberal ya da değil, tüm sözleşmecî düşünürler, devletin ya da toplumun kaynağına insanlar arası bir sözleşmeyi (sosyal ya da siyasi) oturturken bir anlamda pozitivisttirler. Bu çerçevede, Hobbes'u Spinoza'dan, Rousseau'yu Locke'dan ayıran bir şey yoktur". Bkz. Akal, "**Devlet, Yasa, Hakimiyet**", s. 31

23) Akın, s. 386. Benzer biçimde toplum sözleşmesi tarihsel bir niteliğe sahip olmadığı için eleştirilmektedir. Bkz. Zabunoğlu, s. 55. J. Bentham da toplum sözleşmesinin bir hayal olduğunu, doğal hak veya toplum sözleşmesi teorilerinin devletin kökenini anlatamayacağını, devlete itaatın gerçek sebebinin faydaya dayandığını ileri sürer. Bkz. Atilla YAYLA, **Liberalizm**, II. Baskı, Liberte Yay., Ankara, 1998, s. 84

24) Münci KAPANI, **Kamu Hürriyetleri**, 7. Baskı, Yetkin Yay., Ankara, 1993, s. 30

25) Bkz. Akal, "**Devlet, Yasa, Hakimiyet**", s. 30-31; Akkuş, s. 122-123; Göze, **Siyasal Düşünceler ve Yönetimler**, s. 128; Güriz, s. 191-192

toplum sözleşmesini laik bir temele oturtamaması, kilisenin çökmekte olan gücünü ümitsizce korumaya çalışmasıdır²⁶.

Biz bu çalışmada, Siyasal Düşünceler Tarihinde toplum sözleşmesi denince en fazla adından bahsedilen Hobbes, Locke ve Rousseau'yu ele alacağız. Çünkü bu üç düşünürün dönemi sistematik biçimde doğal hukuk okulunun açıklandığı bir toplum sözleşmesi çağı olmuştur²⁷. Bunlar içerisinde özellikle Locke ve Rousseau İngiltere ve Fransa'da o dönemde otorite karşısında özgürlüğü savunmuşlar ve böylece siyasal alanda liberalizme geçişte önemli gayret sarf etmişlerdir²⁸.

Ancak belirtmek gerekir ki her toplum sözleşmecisinin çizdiği model farklı olabilir. Doğal dönemin özellikleri, sözleşme anlayışı ve oluşturulan egemenin hak ve ödevleri kapsamı her üç düşünürde farklı biçimdedir²⁹. Bu nedenle her üçünün doğal dönem ve toplum sözleşmesi anlayışları ve öngördükleri devletin özellikleri ayrı ayrı ele alınacaktır.

1-Doğal Dönem Aşaması

“Toplum sözleşmesi öncesi dönem” adı da verilen bu dönemde insanlar tamamen devletsiz bir ortamda yaşıyorlardı. Bu varsayıma göre insanlar doğal dönemde tam ve mutlak bir özgürlüğe sahiptiler³⁰. Siyasal otoritenin bulunmadığı bu dönemde insanlar aklın yasalarına ve doğal yasalara uyarlar, bağımsız ve özgür yaşarlardı. Hiç kimsenin diğeri üzerinde emir ve kumanda yetkisi olmadığı için eşitlik vardı³¹. Ancak her üç düşünürde de görüleceği üzere bu doğal dönemden insanların toplum haline geçmesi zorunluluğu değişik nedenlerle belirince karşımıza “devlet” çıkmaktadır. Fakat toplum sözleşmesi teorisinde doğal dönemin özgürlükçü ve eşitlikçi niteliğinin devlet ortaya çıktıktan sonra da bireyler için geçerli olması gerekir. Bu nedenle doğal dönem varsayımına başvurulur. Bu sayede devlet artık sözleşme sonucunda bireylerin doğal dönemde sahip olduğu kimi temel haklarını koruyup kollamak zorundadır.

Bu kısa açıklamalardan sonra ele alacağımız üç düşünür bağlamında doğal dönemin nasıl öngörüldüğü sorusuna yanıt aramaya çalışalım:

Ünlü İngiliz düşünür Thomas Hobbes'un doğal dönem öngörüsünde insan Aristo'nun aksine yaratılıştan politik ve dolayısıyla sosyal bir varlık

26) Akal, *Sivil Toplumun Tanrısı*, s. 101

27) Ernest BARKER, “Introduction”, *Social Contract*, Oxford University Press, New York, 1960, s. xi

28) Öktem, s. 175

29) Steinberg, s. 26

30) Kapani, s. 30

31) Göze, *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, s. 127

değildir³². Aksine doğal dönemde insanlar birbirlerinin kurdudur (homo homini lupus). Bu nedenle doğal dönemde insanlar arasında sürekli bir mücadele vardır ve bu mücadele rekabet, herkesten üstün olma ve özellikle güvensizlik tutkusuna dayanır³³. Böyle bir ortamda insanların rahat ve güven içerisinde yaşamaları zordur. İşte insanları doğal dönemden toplumsal hayata sürükleyen de bu korku ve güvensizliktir³⁴.

Hobbes'un teorisinde korku ve güvensizlik ön plandadır. Bunda O'nun 7 aylıkken doğmuş olmasının etkisi vardır³⁵. Teorisinde güvenliğe önem vermesinin nedenlerinden biri budur. Doğal dönemdeki bu sakıncalı durumdan kurtulmak gerektiğine işaret eden Hobbes'a göre, insanlar arasında güvenliği sağlayacak karşı konulamaz bir siyasal gücün varlığı gerekir. Bu güç toplum sözleşmesiyle oluşturulan Leviathan'dır ve herkesin anlaşmaya uymasını sağlayacak olan yegane güç de Ondadır³⁶. Böylece insanlar arasındaki güvensizlik de giderilmiş olacaktır.

Görüldüğü gibi Hobbes'ta doğal dönem aslında yaşanması imkansız olan bir dönemdir. Çünkü bu dönemde herkes başkasının düşmanı gibidir ve toplumda ciddi bir güvensizlik vardır. İşte bu varsayım toplum sözleşmesine ve sonucunda oluşturulan devlete itaate biçimsel bir tutarlılık kazandırmaktadır³⁷.

John Locke'un doğal dönem varsayımı ise oldukça farklı bir temele dayanmaktadır. Locke'da insanların doğal dönemde akılla ve muhakeme kabiliyetiyle kavradıkları doğal kanunlar vardır³⁸. Kaldı ki doğal dönem Hobbes'taki gibi bir karmaşa ortamı değildir. Bu dönemde insanlar özgürdürler. Ancak doğal dönemin kimi sakıncaları vardır. Bu sakıncalardan birincisi yazılı kanunlar ve bunları uygulayacak bir organizasyonun yokluğudur. Bu nedenle doğal dönemde bireysel bir hak olan cezalandırma yetkisi bireyler tarafından kullanılmaktadır ve bu da bireyleri hem davalı, hem de yargıç konumuna getirir ki sonuçta adil olmayan cezalandırma süreci gerçekleşir³⁹. İkincisi ise bireylerin sahip olduğu mülkiyet hakkının yeterince güvence altına alınamamasıdır⁴⁰.

32) Akın, s. 107

33) Thomas HOBBS, *Leviathan*, Basil Blackwell, Oxford, 1946, s. 81

34) Akın, s. 109

35) Mehmet AKAD/Bihterin (VURAL) DİNÇKOL, *Genel Kamu Hukuku*, DER Yayınları, İstanbul, 2000, s. 84

36) Göze, *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, s. 134

37) Akal, *Sivil Toplumun Tanrısı*, s. 107-108

38) Kapani, s. 31

39) John LOCKE, *The Second Treatise of Government*, The Liberal Arts Press, New York, 1952, s.44

40) Locke'da mülkiyet hakkı ve özellikleri için bkz.. Ibid, s. 16-36

Siyasal liberalizmin önemli teorisyenlerinden olan Locke'un özellikle mülkiyet hakkını korumaya çalışması anlamlıdır. Nitekim mülkiyet hakkı üzerindeki muhtemel tehditleri ortadan kaldırmak için toplum sözleşmesiyle devlet oluşturulmuştur. Aşağıda belirtileceği üzere devletin en önemli görevi bireylerin doğal dönemde sahip oldukları özgürlüklerini ve özellikle mülkiyet hakkını korumak ve cezalandırma yetkisini kullanmaktır. Bu da liberalizmdeki "jandarma devlet" anlayışını akla getirmektedir.

Burada Locke'un mülkiyet anlayışını oldukça geniş anlamda kullanmış olduğunu belirtmek gerekir. Yaşama, özgürlük ve mal sahipliği bu kavramın içerisinde yer almaktadır. Hatta mülkiyet çalışma hakkını da kapsar⁴¹. Bu geniş anlamda mülkiyet kavramı liberalizmdeki temel özgürlükleri kapsamakta; günümüzde hemen hemen bunların tümü doğal özgürlükler olarak adlandırılmakta ve devletin bunların kullanılabilmesi için uygun ortamı sağlama yükümlülüğünün olduğu bilinmektedir⁴².

Jean Jacques Rousseau'nun doğal dönem anlayışı ise daha farklıdır. Bu dönemde insanlar akıllarına göre değil, duygularına göre yaşamaktaydılar ve mutluydular. Fakat siyasal topluma geçiş aşaması eleştirilse bile bir zorunluluktur⁴³.

Rousseau'daki doğa durumu, Locke ve Hobbes'un aksine insanlar arasında bağımlılık ilişkisinin olmadığı, kendi kendine yeten bir dönemdir⁴⁴. Dolayısıyla Hobbes'ta olduğu gibi başkasına zarar verme durumu söz konusu değildir ve insanlar arasında eşitsizliğin bir etkisi yoktur⁴⁵. Bu dönemin insanı mutlu ve kendi kendine yeten bir insan olarak altında yattığı ağacın meyvelerinden beslenerek yaşamını sürdürmeye çalışır⁴⁶. Rousseau böylece doğal durumu ülküleştirir. Çünkü bu dönemde insanlar arasında eşitlik ve onun yarattığı doğal özgürlük vardır; bunu bozacak hiçbir şey yoktur⁴⁷. Eşitsizlik sorunu toprağı işleyecek aletin ortaya çıkması, sonra da mülkiyetin ortaya çıkmasıyla birlikte doğmuş ve insanların mutluluğu sona ermiştir⁴⁸. Çünkü toplumda artık akıl egemendir ve akıl yoluyla mülk edinme durumu vardır⁴⁹. Böylece toplum haline geçerek mülkiyetin ortaya çıkmasıyla

41) Bu nedenle Şenel'in belirttiği gibi Locke mülkiyet kavramının karşılığı olarak dar anlamda mülkiyeti kasteden "estate" kavramını değil, içerisine mülkiyetin yanı sıra yaşama ve özgürlüğü de alan geniş anlamda mülkiyetin karşılığı olan "property" kavramını kullanmıştır. Bkz. Çağır, s. 347

42) Barker, s. xix; M. Tefik GÜLSOY, "John Locke'un Siyaset Teorisinin Temel Kavramları ve Yasama Gücü", *Atatürk Üniversitesi Erzincan Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: IV, Sayı: 1-2, 2000, s. 281

43) Güriz, s. 209

44) Köker, s. 67

45) Göze, *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, s. 190-191

46) Akad/Dinçkol, s. 110

47) Şenel, s. 359

48) Akad/Dinçkol, s. 112-113

49) Göze, *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, s. 192-193

insanlar için mutluluk ve otarşik durum sona ermiştir⁵⁰. Peki o zaman niçin toplum haline geçilmiştir? Rousseau'ya göre bu bir zorunluluktur. Ancak bu eşitsizliği ortadan kaldırmak ve insanlar arasında yeniden özgürlüğü ve eşitliği sağlayabilmek için bir sözleşmeye ihtiyaç duyulur. Bu sözleşme ile toplum aşamasına geçilirse böylece toplum halinde yaşarken ortaya çıkabilecek olan sakıncalar da bir ölçüde giderilebilir⁵¹.

Görüldüğü gibi ele aldığımız toplum sözleşmecisi üç düşünürde de tabiat hali denilen dönemde farklı özellikler vardır ve her üç düşünür de bu farklı özellikleri doğrultusunda toplum sözleşmesi ile oluşan devlete bazı ayrıcalıklar veya yükümlülükler vermektedirler. Toplum sözleşmesi sonrasında oluşan devlet Hobbes'ta güvenliğe, Locke'da bireylerin doğal dönemde sahip olduğu özgürlüklere ve Rousseau'da genel iradeye önem vermektedir.

2-Toplum Sözleşmesi ve Siyasal Toplum Aşaması

Burada toplum sözleşmesi tek aşamalı bir sözleşme olarak kullanılacak olmakla birlikte, aslında kimi siyasal düşünürlerde doğal dönemden devletli yaşama geçiş iki aşamalı bir sözleşme ile gerçekleştirilir. Birincisinde önce toplum haline geçmek için bir sözleşme yapılır, buna "toplum sözleşmesi" adı verilir; ikincisinde ise yeni bir sözleşme ile siyasal topluma, yani devlete geçilir, buna da "siyasal sözleşme" denir⁵². Ancak bizim ele alacağımız üç düşünürde de sadece toplum sözleşmesi ile hem toplum aşamasına geçilmiş ve hem de devlet ortaya çıkmış olduğuna göre böyle bir ayrımı kullanmayacağız. Zaten günümüz için de sözleşmenin sayısı o kadar önemli değildir⁵³. Önemli olan sözleşmenin mantığı, devletin bireylerin iradesine dayalı olması ve sözleşmenin bireylerin hakları üzerindeki etkisidir.

Toplum sözleşmesi özellikle Hobbes ve Locke'da bir siyasal iktidarın birey anlayışı üzerinde nasıl meşrulaştırılabileceği sorusuna cevap aramaktadır⁵⁴. Bu teoride insanlar ya bir zorunluluk ya da kendi istekleriyle birleşip bir ortak otoriteye boyun eğmeyi kabul ederek emreden-emredilen arasında bir sözleşme ile oluşan devleti meydana getirmektedirler. Böylece iktidarın kaynağı artık birey olmaktadır ve bireyin iradesi bu noktada belirleyici rol oynamaktadır⁵⁵.

Genel olarak, insanlar toplum sözleşmesi ile devleti oluştururken sadece

50) Akad/Dinçkol, s. 113

51) Bkz. Ibid, s. 113

52) Barker, s. xii-xiii; Zabunoğlu, s. 52.

53) Murat SARICA, *Siyasi Düşünce Tarihi*, 6. Baskı, Gerçek Yay., İstanbul, 1993, s. 72

54) Köker, s. 63

55) Göze, *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, s. 127

özgürlüklerinin bir kısmından vazgeçerler; doğal dönemdeki özgürlüklerinden en esaslı olanlarını topluluğa devretmezler⁵⁶. Bunları muhafaza ederler. Bunun anlamı şudur: İnsanlar devletten önce ve onun hukukundan üstün birtakım doğal haklara sahiptirler. Devlet ise bu haklara saygı göstermek zorundadır⁵⁷. Bu temel çerçeve bağlamında üç siyasal düşünürün toplum sözleşmesi anlayışına bakmak gerekir.

Thomas Hobbes'un toplum sözleşmesinde esas unsur, herkesin bu sözleşmeye doğal dönemdeki tüm haklarından vazgeçerek katılmalarıdır⁵⁸. Ancak, toplum sözleşmesinin mantığı gereği hakların bırakılması daha üstün bir yararı elde etmek için yapılacağından beden bütünlüğünün korunmasına ilişkin doğal hakkın bırakılmasından daha üstün bir yarar düşünülmemeyeceğine göre bu hak devredilmiş sayılamaz⁵⁹. Bu nedenle fiziksel bütünlüğün korunması hakkı dışındaki bireyin diğer doğal haklarını toplum sözleşmesi Hobbes'ta tam olarak korumayabilir. Normalde toplum sözleşmesi bireylerin özgürlüklerini devlete karşı korumayı amaç edinmekle birlikte, Hobbes'ta sözleşme otoriteyi sağlamak için bir araç olarak öngörülmüştür⁶⁰.

Hobbes'taki toplum sözleşmesi bireyler arasında yapılır ve egemen bu sözleşmeye taraf değildir. Dolayısıyla sorumluluk altına da girmez⁶¹. Üstelik Hobbes'ta sözleşme yapmak Locke'un aksine iradi değil; zorunludur⁶². Bunun yanında bu sözleşme sonucunda hukuku ve yetkiyi monarkın eline verdiği için bir görüşe göre Hobbes sözleşmecisi değil; pozitivist bir düşünürdür⁶³. Mutlakiyetçi bir anlayışa da sahip olmakla birlikte Hobbes'un bunu bireylerin barış ve güvenliği için öngördüğünü belirtmek gerekir⁶⁴.

Toplum sözleşmesi sonucu oluşan devletin temel amacı bireyin güvenliğini ve barış içerisinde yaşamasını sağlamaktır⁶⁵. Sözleşmenin yapılışı-

56) Bu genel anlayışa rağmen bazı toplum sözleşmecilerinde durum farklı olabilir. Örneğin, Hobbes'ta görüldüğü gibi bireyler tüm haklarını egemene devrederler. Bu nedenle Hobbes'un toplum sözleşmesi anlayışı bizim ele aldığımız model ile tam olarak çakışmamaktadır.

57) Bkz. Kapani, s. 30-31

58) Hobbes, s. 86 - 87

59) Bu görüş için bkz. Akkuş, s. 192

60) Güriz, s. 199

61) Ibid, s. 196; Akkuş, s. 192

62) Akkuş, s. 193

63) Bkz. Öktem, s. 175

64) Akın, s. 114

65) Etienne BALIBAR, "What is 'Man' in Seventeenth-Century Philosophy? Subject, Individual, Citizen", *The Individual in Political Theory and Practice*, (Ed: J. Coleman), Clarendon Press, New York, 1996, s. 223; Mehmet Semih GEMALMAZ, *Ulusalüstü İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisine Giriş*, Beta Yay., İstanbul, 1997, s. 29; Akal, *Sivil Toplumun Tanrısı*, s. 109; Göze, *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, s. 135

nın nedeni insanları güvensizlik ve istikrarsızlıktan kurtarmaktır. Bu amaçla oluşturulan egemene karşı sadece bireyin güvenliğini sağlayamayınca direnme hakkı vardır; bunun dışında yoktur. Yani bireyin hayat hakkını koruyamayınca devlete itaat edilmeyebilir⁶⁶. Güvenliği sağlayamama dışında diğer temel görevlerini yapamaması ve özellikle bireylerin özgürlüklerini koruması işlevini gerçekleştiremeyince Egemenin sınırlandırılmaması durumu, burada ele alınan anlamda toplum sözleşmesinin mantığı ile bağdaşmaktadır ve bu bağlamda Hobbes'un sözleşme anlayışı eleştirilebilir.

Bu eleştiriye rağmen toplum sözleşmesi ve egemenlik kavramlarını kendinden öncekilere göre çok daha radikal biçimde kullanan Hobbes, böylece temsille belirlenmiş demokrasi düşüncesini gündeme getiren ilk düşünür olarak önemlidir⁶⁷.

Hobbes'un öğretisi aslında devletin, dış düşmana karşı koruma ve içte barışı sağlama sayesinde bireylere kamu güvenliğinin elverdiği oranda zenginleşme ve devletin tanıyacağı özgürlüklerden yararlanma imkanı sunması dolayısıyla liberalizme yakın kabul edilebilir⁶⁸. Aslında bu durum Hobbes'un temel düşüncesi olan kendi döneminde yavaş yavaş ortaya çıkan orta sınıfın iktidar tarafından korunmasını ve böylece gelişmesini sağlamak amacıyla paralellik arz eder. Locke'da ise durum farklıdır. Burada aynı sınıf artık iktidardan pay almaya çalışacaktır⁶⁹. Locke'un toplum sözleşmesi teorisi de bu biçimde oluşturulacaktır.

Locke'da doğa durumunda özgürlük ve eşitlik olmasına rağmen toplum sözleşmesi ile devlet oluşturulmuştur. Bunun nedeni ortaya çıkabilecek karmaşa ve savaş durumunu bertaraf etmektir. Çünkü Locke için bireylerin özgürlüğü çok önemlidir. Bireyler en rahat bir biçimde adil bir yönetimin olduğu ve mülkiyet hakkının güvence altında bulunduğu bir düzende yaşayabilirler⁷⁰.

Locke'daki siyasal toplumun doğuşu özgür insanların iradesine dayanır. Bireyler kendi özgür iradeleri ile meşru bir yönetimi toplum sözleşmesi sonucunda ortaya çıkarırlar. Bu bireylerin özgürlükleri için gereklidir. Çünkü insanların rasyonel olmayan davranışlarının varlığı devleti zorunlu kılar⁷¹.

66) Akal, **Sivil Toplumun Tanrısı**, s. 110; Gemalmaz, s. 29. Buna rağmen Hobbes'ta direnme hakkı konusu çok net değildir. Hatta Şenel'e göre Hobbes'ta direnme hakkı yoktur. Çünkü düşünüre göre egemen haksız ve zorba da olsa ona boyun eğilmesinin istenmesinin gerisinde, egemene karşı konulduğunda ortaya çıkabilecek iç savaş durumunun zorbalıktan daha kötü sonuçlar doğuracağı inancı yatmaktadır. Bkz. Şenel, s. 327

67) Akal, **Sivil Toplumun Tanrısı**, s. 115. Egemenin hakları için bkz. Hobbes, 113-120

68) Göze, **Siyasal Düşünceler ve Yönetimler**, s. 143

69) Akad/Dinçkol, s. 105

70) Gülsoy, s. 279, 284

71) Steinberg, s. 58

Devleti oluşturmadaki temel amaç bireylerin özgürlüklerinin daha iyi korunmasını sağlamaktır⁷². Devlet bu yükümlülük altına girer. Doğal dönemde yargılamayı adil yapamadıkları için bireylerin bunu devlete devretmeleri bu amacı gerçekleştirmek içindir⁷³.

Locke'un teorisinde toplum sözleşmesi ile devlete sadece cezalandırma yetkisi devredilmiştir. Mülkiyet hakkı bireylerdedir ve doğal bir hak olarak devlet tarafından korunmalıdır⁷⁴. Bireylerin yaptığı toplum sözleşmesi sonucu oluşturulan devlete cezalandırma yetkisi verilirken, devlet bireylerin yaşama, çalışma ve mülkiyet haklarını koruyacaktır. Aslında bireyler cezalandırma yetkisini devlete devretmekle hem kendilerini hem de mülkiyet haklarını güvence altına almış olacaktırlar ki bu da liberal anlayışa uygundur⁷⁵.

Burada toplum sözleşmesi ile bireylerin doğal haklarından vazgeçmediklerini ısrarla vurgulamak gerekir. Toplum sözleşmesi sonucunda bireyin oluşturulan devlete itaat yükümlülüğü vardır ama bunun karşısında devletin de bireyin doğal dönemde sahip olduğu özgürlüklerini koruma yükümlülüğü söz konusudur. Dolayısıyla burada Hobbes'takinden farklı olarak karşılıklı biçimde yapılan gerçek bir sözleşmenin varlığından bahsedilebilir⁷⁶.

İşte bu noktada devletin meşruluğu sorununa değinmek gerekir. Locke'da devletin meşruluğunun ölçütü özgürlükleri korumaktır. Devlet eğer bunu sağlayamıyorsa bireylerin devlete karşı direnme hakkı vardır⁷⁷. Haksız ve meşru olmayan bir kuvvete şiddetle karşılık verilir. Yani yöneticilerin yasa dışı eylemleri ve işlemleri büyük bir çoğunluğu ilgilendiriyorsa kişilerin direnme hakkı vardır⁷⁸. Locke'a göre yöneticiler yetkilerini bireylerin hak ve özgürlüklerini korumak için toplum sözleşmesinde verdikleri taahhüte göre kullanırlar; yetkinin kötüye kullanılması durumunda bireylerin egemenlik haklarını geri alma imkanları vardır. Çünkü Locke'da mutlak itaat doğuştan var olan bir zorunluluk değildir⁷⁹.

72) Kapani, s. 32

73) Barker, s. xx; Steinberg, s. 58

74) Gemalmaz, s. 30; Öktem, s. 178

75) Akad/Dinçkol, s. 110

76) Kapani, s. 32. Yayla Locke'un getirdiği sistemi şöyle tarif etmektedir: "Locke'un fikir sisteminin tabanı tabii hukuk ve tabii haklar ise, çatısı da siyasi modelidir. Binayı tutan sütunuysa sosyal mukavele teorisi oluşturmaktadır". Bkz. Yayla, s. 45

77) Öktem, s. 179; Güriz, s. 205. Locke'da sadece cezalandırma ve kendiliğinden hak arama yetkisi Devlete devredilmiş olduğu için, sözleşme ile oluşturulan Devletin iktidarı hiçbir şekilde Hobbes'un kabul ettiği gibi mutlak bir iktidar değildir. Devletin ana görevi sahip olduğu üstün gücü bireylerin özgürlükleri için kullanmaktan ibarettir. Bkz. Zabunoğlu, s. 53

78) Locke, s. 112-118

79) Ayferi GÖZE, "Onyedinci ve Onsekizinci Yüzyıl Düşünürlerinde Baskıya Karşı Direnme", *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, Cilt: XXXV, Sayı: 1-4, s. 61

Locke'un siyasal görüşü en açık biçimde direnme hakkı konusundaki düşüncelerinden anlaşılabilir. Çünkü sözleşmenin gereklerinin devlet tarafından yerine getirilmemesi durumunda ne olacağı bu şekilde önceden belli olduğundan, halkın taleplerine ve özellikle özgürlüklerine duyarlı bir yönetim gerçekleştirilecektir. Unutulmamalıdır ki toplum sözleşmesi hem bireylere hem de oluşturulan devlete bazı yükümlülükler vermiştir.

Toplum sözleşmesi konusunda oldukça tutarlı ve bireylerin özgürlüklerini korumayı amaç edinen bir teori geliştiren Locke, bir görüşe göre bu sayede mutlakiyete ilk ciddi darbeyi indiren düşünürdür ve 17. ve 18. yy.'lardaki İngiliz, Amerikan ve Fransız Devrimlerinin kökleri onun doğal haklar doktrinine dayanır⁸⁰.

Burada mülkiyet hakkının Locke'un öğretisindeki önemine de işaret etmek gerekir. Çünkü mülkiyetin korunması siyasal liberalizmi savunan Locke için önemlidir⁸¹. Liberal bireyciliğin fikir babalarından biri olarak mülkiyet hakkını güvence altına alıp iktidarın gücünü bu şekilde sınırlamayı amaçlamaktadır⁸². Bu nedenle Locke mülkiyetle özgürlüğü sürekli birlikte kullanmaktadır. Şimdi ele alacağımız Rousseau ise özgürlükle eşitliği ısrarla birlikte kullanmakta ve teorisini bu ikisi üzerinde kurmaktadır.

Rousseau'da toplum durumu aslında eşitsiz bir durumdur. Ancak toplum sözleşmesi ile herkesin egemen irade üzerinde eşit bir payının olduğu döneme geçilerek eşitsizlik bir ölçüde giderilebilir⁸³. Her üye, tüm haklarıyla birlikte kendini topluma devredince hem yöneten hem de yönetilen konumuna gelmektedir⁸⁴.

Rousseau'da doğuştan özgür ve eşit olan insanlar özgür iradeleriyle toplum sözleşmesini yapınca özgürlüklerini devlete devrediyorlar. Ancak devrettikleri doğal haklarını, daha sonra, devlet yönetiminde genel iradede söz sahibi olmaları dolayısıyla güvenceli medeni haklar olarak geri alıyorlar⁸⁵. Hatta birey genel irade içerisinde yer aldığı için sadece kendisine itaat etmiş ve dolayısıyla kendi kendisini yönetmiş oluyor⁸⁶.

80) Bkz. Göze, *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, s. 168; Kapani, s. 33

81) Akad/Dinçkol, s. 106

82) Öktem, s. 177

83) Köker, s. 68

84) Jean Jacques Rousseau, *The Social Contract*, (Translated by G. D. H. Cole), Prometheus Books, New York, 1988, s. 21-22

85) Öktem, s. 182

86) John CHARVET, "Rousseau, the Problem of Sovereignty and the Limits of Political Obligation", *Rousseau and Liberty*, (Ed: R. Wokler), Manchester University Press, Manchester, 1995, s. 139. Rousseau bu durumu şu şekilde ifade etmektedir: Üyelerinden her birinin canını, malını bütün ortak güçle savunup koruyan öyle bir toplum biçimi bulmalı ki, orada her insan hem herkesle birleştiği halde yine kendi buyruğunda kalsın, hem de eskisi kadar özgür olsun. Bkz. Rousseau, s. 21. İşte Rousseau toplum sözleşmesi ile bunu gerçekleştirmeye çalışmaktadır.

Ancak Rousseau'daki toplum sözleşmesi oybirliği ile olur ve buna katılmayan bireyler artık yabancı muamelesi görür. Toplum sözleşmesi ile bireyler artık kendi koymuş olduğu yasalara uyarlar ve bu özgürlüktür. Böylece insanlar eşit de olurlar⁸⁷. Rousseau'nun egemeni değişik bazı özelliklere sahiptir. Egemen bölünmez, devredilmez ve yanılmaz⁸⁸. Ancak buradaki genel iradenin yanılmazlığı kimi zaman çoğunluk diktasına yol açabilir. Rousseau'nun öğretisinde genel irade çoğunluğun iradesine indirgenmiş biçimde yorumlandığından bu sayısal çoğunluk ciddi sakıncalara yol açabilir⁸⁹. Nitekim bu sakıncalar nedeniyle günümüz demokratik rejimlerinde yasama organının çoğunluğunun çıkardığı kanunlara karşı yargısal denetim yapılmaktadır.

Rousseau'nun genel irade kuramı, hem demokratik hem de otoriter hatta totaliter yorumlara elverişlidir. Nitekim hem Fransız Devrimi'nde burjuva demokratik düşünürlerini, hem de otoriter bir devlet anlayışı geliştiren Hegel'i ve hem de çoğunluk oyuyla iktidarı ele geçirip totaliter yönetim kuran Hitler ve Mussolini'yi etkilemiştir⁹⁰.

Bu eleştirilere rağmen Rousseau'nun toplum sözleşmesi sonucunda oluşturduğu devlet düşüncesinin en önemli özelliği egemenliğin kaynağının halk olmasıdır⁹¹. Düşünürün en önemli amacı ve katkısı "demokratik halk hükümranlığı" doktrinini meydana getirmek olmuştur⁹². Bu demokratik bir adımdır. Ancak Rousseau'nun teorisinde temsili demokrasi yadsınır⁹³ ve onun yerine doğrudan demokrasi idealleştirilir⁹⁴.

Rousseau'da oybirliği ile gerçekleştirilen sözleşme ile devlet oluşturulduğuna göre bu anlayışta herkes çoğunluğun yönetimine itaat etmelidir. Çünkü herkes bu sözleşmeye imza atmıştır⁹⁵. Çoğunluğun iradesi genel iradeyi yansıttığından özel yaşamda herkes bağımsız olabilir, ama kamusal yaşamda vatandaş olarak diğerlerine bağımlıdır⁹⁶.

87) Göze, **Siyasal Düşünceler ve Yönetimler**, s. 197-198

88) Rousseau, s. 31-34

89) Öktem, s. 182; Güriz, s. 213. Aslında genel iradenin oybirliği ile mi yoksa oyçokluğu ile mi temsil edileceği noktasında Rousseau'nun görüşlerinde net bir ifade yer almamakta, fakat Thomson'un belirttiği gibi bu düşünürün genel iradesi ne çoğunluğun iradesidir, ne de toplum sözleşmesine imza atan her ferдин iradesinin toplamıdır. Genel irade ortak refahı hedef alan bir şeydir. Bu daha çok kriz ve savaş zamanlarında ortaya çıkan büyük vatanseverlik dalgalarına benzer ahlaki ve nitel bir fikir gibidir. Bkz. David THOMSON, **Siyasi Düşünce Tarihi**, (Çev: Ali Yaşar Aydoğan vd), Şule Yay., İstanbul, 1996. s. 117

90) Bkz. Şenel, s. 364-365

91) Rousseau'nun düşüncesinin halk egemenliğine mi yoksa millet egemenliğine mi daha yakın olduğu konusunda geniş bilgi için bkz. Sarıca, s. 85-89

92) Thomson, s. 127

93) Barker, s. xxxiv

94) Köker, s. 70

95) Charvet, s. 141

96) Ibid

Bu görüşlere rağmen Rousseau'da genel iradenin bazı çetrefil tarif ve açıklamalardan sonra çoğunluk iradesine indirgenmesi eleştirilmiş ve bu durumun O'nun tutarlılığını zedelediği belirtilmiş ve dolayısıyla özgürlükçü olarak kabul edilemeyeceği savunulmuştur⁹⁷.

Bununla birlikte, Rousseau'nun liberal bireyciliğe en önemli katkısı, toplum sözleşmesi görüşü ile siyasal iktidarın insanların üzerindeki otoritesini rasyonel bir temele oturtma noktasında karşımıza çıkmaktadır. Toplumun kaynağı insandır ve insanın önceden sahip olduğu hakların korunması siyasal toplumun varlık nedenidir⁹⁸. Rousseau'da halkın genel iradesi siyasal iktidarın meşruluğunun tek temeli olarak karşımıza çıkmaktadır⁹⁹.

Sonuç olarak toplum sözleşmesi sonrasında oluşturulan devlette de, aynen doğal dönemdeki kurgular paralelinde formüller geliştirilmiş ve her üç düşünür de farklı bir devlet anlayışı öngörmüştür. Hobbes'ta devlet, bireylerin iradesi ile oluşan yapay bir varlık olmasına rağmen bireylerin iradesi ile tam olarak bağlı değildir; mutlak bir yönetim sergileyebilir. Locke'da devlet sözleşmeyi yapan bireylerin doğal dönemde sahip olduğu özgürlükleri koruyacaktır. Aksi durumda meşruiyetini kaybetmiş sayılacaktır. Rousseau'da ise aslında hem demokratik hem de otoriter yorumlanabilecek ama özde demokratik bir anlayış vardır ve bu anlayıştaki genel irade çok net bir şekilde halkın -en azından- çoğunluğunun iradesine dayanmaktadır ve bu anlayış günümüz demokratik yönetimlerini de etkilemektedir.

C-Toplum Sözleşmesinin Günümüze Etkisi

Ana hatlarıyla yukarıda açıkladığımız toplum sözleşmesi düşüncesi özellikle günümüz demokratik rejimleri üzerinde önemli etkiler yapmaktadır. Devletin bireylerin iradesine dayandığı ve bu nedenle ancak bireylerin hak ve özgürlüklerini koruduğu zaman meşru sayılacağı esası günümüzde insan haklarının devlet karşısındaki önemini açıkça ortaya koymaktadır. Devletin temel yapısını, organlarını ve bireylerin devlet karşısında sahip olduğu hak ve özgürlükleri güvence altına alan anayasaların da bir "consensus" ile hazırlanması ve toplumun tüm kesimlerince benimsenmesi devlet ile bireyler arasındaki karşılıklı sözleşmenin bir gereği olarak kabul edilmelidir. Bunun yanında, siyasal iktidarların da bireylerin talepleri doğrultusunda hareket etmeleri yine toplum sözleşmesi ile doğrudan ilişkilendirilebilir. İşte bu aşamadan sonra belirtilen noktalar irdelenmeye çalışılacaktır.

97) Bkz. Kapani, s. 34-35; Zabunoğlu, s. 55

98) Göze, *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, s. 208

99) Carl J. FRIEDRICH, *Sınırlı Devlet*, (Çev: Mehmet Turhan), Gündoğan Yay., Ankara, 1999, s. 171

1-Genel Olarak Devletin ve Siyasal İktidarın Meşruluğuna Etkisi

J. J. Rousseau'nun Toplum Sözleşmesi adlı eserinin hemen başlangıcındaki şu ifade meşruiyet sorununa güzel bir bakış açısı ile cevap aramaktadır: “İnsan özgür doğar; ama her yerde zincirlere vurulmuştur. Kişi başkalarının efendisi olduğunu düşünebilirse de, onlardan daha fazla köle durumuna düşmektedir. Bu değişiklik nasıl oluştu? Bunu bilmiyorum. Bunu ne meşrulaştırabilir? Sanıyorum ki, bu soruyu yanıtlayabilirim”¹⁰⁰. İşte Rousseau'nun buna yanıtı halkın genel iradesidir.

Bir siyasal düzenin meşruluğu onun yönetilenlerin gözünde meşru olduğuna dair inanca bağlıdır. Eğer böyle bir inanç sağlanamamışsa o düzenin meşruluğu sorunu vardır denilebilir. Dolayısıyla siyasal iktidarların halkın taleplerine karşı duyarlı olmaları gerekmektedir¹⁰¹.

Burada ele aldığımız toplum sözleşmesi teorileri, devletin kökenini belirtme noktasında hem mevcut devlet organizasyonunu meşrulaştırmak, hem de halk egemenliği ve insan haklarına bağlı devlet fikrini gerçekleştirmek için başvurular araçlardır¹⁰².

Modern devlet demokratik devlet olduğu için onun meşru görülmesi halk düzeyinde olmalıdır. Bu nedenle modern devlet meşruiyetini kendi koyduğu bağlayıcı kurallardan değil, ulustan almaktadır¹⁰³. Bu noktada tarihsel geçmişte demokratik devletin meşruluğunun biçimsel temellerini toplum sözleşmesi teorileri oluşturmaktadır. Bir siyasal düzen halkın gözünde doğru ve adil olarak tanınıp bilinirse o düzenin meşruluğu gerçekleşmiş olur¹⁰⁴. Toplum sözleşmesinde tüm bireylerin rızasının olması siyasal iktidarın meşruluk koşulunun sağlanması için mutlaka gereklidir¹⁰⁵. Bu nedenle demokratik yönetimlerde bireylerin tercihleri çok önemlidir. Çünkü gerek toplum sözleşmesi aşamasında ve gerekse demokratik devletin sürdürülmesi aşamasında olsun tüm bireylerin devleti oluşturma ve yönetimi gerçekleştirme sürecinde fikirlerinin alınması gerekir¹⁰⁶.

Toplum sözleşmesi ile bir kez devlet oluştuktan sonra tüm bireyler devletin getirdiği gerekli sınırlamalara itaat etmelidirler. Aksi durumda demokratik yönetimin sürdürülmesi mümkün olmaz. Bireyler oluşumuna katıldıkları devletin gerekli zorlayıcı tedbirlerine uymalıdır. Çünkü devlet

100) Rousseau, s. 9

101) Rousseau bu durumu “güçlü olan hak yaratmaz; insan ancak haklı güce boyun eğebilir” ifadesi ile açıklamaya çalışmaktadır. Bkz. Ibid, s. 13

102) Güriz, s. 151

103) Akal, “Devlet, Yasa, Hakimiyet”, s. 27

104) Zühtü ARSLAN, “Anayasalar ve Meşruluk Sorunu”, *Yeni Türkiye*, Yıl: 5, Sayı: 30, Kasım - Aralık 1999, s. 566

105) Steinberg, s. 25

106) Arslan, s. 567

ortak iyiyi gerçekleştirmeyi amaç edinmiştir. Kaldı ki sözleşmeyle oluşturulan devlette herkesin rızası bulunduğu göre devletin getirdiği düzenlemeler de herkesin arzusuna uygundur¹⁰⁷ ve bu aygıtın kullandığı “meşru zor” a tüm bireyler itaat etmelidir.

Belirtmek gerekir ki burada ele alınan meşruluk demokratik meşruluktur. Zaten günümüzde hakim olan en geçerli meşruluk tipi de budur¹⁰⁸. Demokratik meşruluk anlayışında halka dayanmak esastır. Bu nedenle devleti oluşturan insan unsurunun devletle yapmış olduğu sözleşmeye vurgu yapılmıştır. Zaten demokratik meşruiyette sözleşmeyle gündeme gelen düşüncede insanlar içinde yaşadıkları toplumsal - siyasal sistemin yaratıcısı konumundadırlar¹⁰⁹.

Bu çalışmada ele aldığımız toplum sözleşmecileri içerisinde demokratik meşruiyete en fazla önem vereninin Locke olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü bu düşünürün sözleşme anlayışında tüm bireyler hem toplumun oluşumunda önemlidirler, hem de devletin faaliyetlerini sürdürmesi sürecinde özgürlükleri sağlanması ve gözetilmesi gereken öznelerdirler. Dolayısıyla devlet bireylerin özgürlüklerini koruyup sağlamak zorundadır. Oysa Hobbes'ta böyle bir durum söz konusu değildir. Hobbes'ta Egemen sözleşmenin taraflarından biri bile değildir. Her ne kadar “genel irade” kuramı ile demokratik bir vurgu yapmış olsa da Rousseau'da devlet yönetiminde bazı bireyler sırf çoğunluk görüşünün karşısında azınlıkta kaldığından önemli değildirler. Bu nedenle egemenlik gerçek anlamda halkta daha fazla Locke'un teorisinde olmaktadır. Çünkü halkın bir bileşeni olarak tek bir bireyin bile doğal dönemden kalma özgürlükleri her dönemde kutsaldır ve bunların siyasal iktidarlar tarafından sürekli gözetilmesi gerekir.

2- Anayasaların Yapılışına ve Anayasalarda Yer Alan İnsan Haklarına Etkisi

Anayasalar bir devletin temel yapısını, organlarını, organlarının oluşumunu, görevlerini, birbirleri ile olan ilişkilerini ve devletin karşısında bireylerin sahip olduğu hak ve özgürlükleri güvenceli bir biçimde düzenleyen temel metinler olarak halkın tümünün onayı ile hazırlanıp yürürlüğe sokulmalıdır ki herkes tarafından benimsensinler. İşte bu noktada anayasayı hazırlama ve onaylama işi de bir anlamda toplum sözleşmesi gibidir. Bu durum anayasaların halk tarafından benimsenmesinin önemini vurgulamaktadır. Bu nedenle demokratik anayasaların yapılış sürecinde, kurucu meclislerde top-

107) Steinberg, s. 39-40

108) Friedrich, s. 171

109) Akal, “Devlet, Yasa, Hakimiyet”, s. 29

lumun tüm kesimlerinin temsilcilerinin katılmasına imkan sağlanır ve yine bu anayasalar halkın oyu ile kabul edilip yürürlüğe sokulur.

Toplum sözleşmesi ve katılma unsuru bağlamında ülkemizdeki 1961 ve 1982 Anayasalarında ciddi meşruluk ve katılma eksikliklerinin olduğu görülmektedir¹¹⁰. Bu noktada 1961 Anayasası'ndaki katılım eksikliği özellikle konumuz açısından çok önemlidir. 1961 Anayasası Türkiye Cumhuriyeti Anayasaları içerisinde en özgürlükçü Anayasa olmasına rağmen bir eksikliği nedeniyle başarılı olamamıştır. O da bu Anayasa'nın hazırlanması aşamasındaki Kurucu Meclis'in Temsilciler Meclisi kanadına Milli Birlik Komitesi tarafından dahil edilmeyen Demokrat Parti'nin, devamı niteliğindeki Adalet Partisi'nin özellikle 1965'ten sonraki tek başına iktidarda olduğu dönemde bu Anayasayı benimsememesi, sürekli eleştirmesidir. Soysal'ın deyişiyle, 1961 Anayasası'nın en büyük talihsizliği ömrünün büyükçe bir bölümünde kendisini candan benimsememiş iktidarların eline düşmüş olmasıdır¹¹¹. Aynı katılma sorunu 1982 Anayasası'nda da mevcuttur. Üstelik bu yeni anayasa özgürlükler noktasında oldukça farklı bir niteliğe sahiptir.

Anayasa değişikliğinin sürekli gündemde kaldığı ülkemizde bu noktada yeni Anayasanın yapılış yönteminde katılıma önem vermeli, oluşturulacak kurucu mecliste farklı kimlikleri bir arada tutacak, çoğulcu ve toplumsal sözleşmeye dayalı bir anayasa hazırlanmalıdır¹¹².

Toplum sözleşmesi teorisi aslında Anayasalarda düzenlenen özgürlüklere de önemli ölçüde etki yapmaktadır. Çünkü bu teoriye göre bireylerin doğal dönemde bile sahip oldukları haklar vardır ki bunlara "doğal haklar" adı verilir. Bunlar anayasalarda ağırlıklı olarak "kişinin hak ve ödevleri" bölümünde yer alırlar. İşte devlet bu haklar ile toplum sözleşmesi ve doğal haklar ilişkisi gereğince bağlıdır¹¹³. Bu kurama göre bireylerin devletten önce, doğal dönemde sahip olduğu hak ve özgürlüklerine devlet dokunamaz, bunlara uygun hareket etmek zorundadır¹¹⁴. Doğal haklar anlayışını toplum sözleşmesi kuramı ile birlikte ele alan teorideki ana nokta, doğal yaşamdaki hakların ana hatlarıyla ve temel yapısıyla devlet aşamasına geçildikten sonra

110) Bkz. Arslan, s. 569

111) Mümtaz SOYSAL, *Anayasa'nın Anlamı*, Altıncı Bası, Gerçek Yayınevi, Ankara, 1986, s. 125

112) Benzer görüş için bkz. Doğu ERGİL, "Identity Crises and Political Instability in Turkey", *Journal of International Affairs*, Vol: 54, No: 1, Fall 2000, s. 62

113) Oktay UYGUN, "İnsan Hakları Kuramı", *İnsan Hakları*, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2000, s. 17

114) Doğal hak anlayışı Amerikan ve Fransız Bildirgelerinin yanında değişik ülke Anayasalarına da etki etmiştir. 1900'lü yıllarda hazırlanan 1946 Fransız Anayasası, 1949 Bonn Anayasası ve 1924 tarihli Türkiye Cumhuriyeti Anayasası bu konudaki ilk örneklerdir. Bkz. Mehmet AKAD, *Teori ve Uygulama Açısından 1961 Anayasası'nın 10. Maddesi*, İÜHFY, İstanbul, 1984, s. 9

da devam ettiğidir. Siyasal topluma ya da başka bir ifade ile devlete düşen ana görev kendisinden önce var olan bu hakları korumaktır¹¹⁵.

Fakat, doğal hakların modern anayasalarda sadece bazı özgürlükleri içine aldığı düşünüldüğünde, acaba devletin diğer özgürlükleri sınırlandırabileceği ya da ikinci plana itebileceği düşüncesini kabul etmek gerekecek midir? İşte bu noktada devletin varlık nedeninin sadece doğal hakları korumak olduğu söylenemez. Bununla birlikte doğal haklar biçimdeki kategorik ayırımın özellikle baskıcı rejimlerdeki özgürlük mücadelesinde önemi büyüktür. Çünkü bu anlayışta haklar devletten önce de var olduğuna göre devlet bunları kısıtlama yoluna gidemez¹¹⁶.

Özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonra Çağıl'a göre doğal hukuk ve dolayısıyla doğal haklar düşüncesinde yeni bir aşamaya girilmiştir¹¹⁷. Gerçekten insan haklarının kazandığı önem nedeniyle bu tarihten sonra hem ulusal hem de uluslararası düzeyde bunları korumaya yönelik olarak gerçekleştirilenler bunun açık kanıtıdır.

1982 Anayasası'na bakıldığında doğal haklar kuramının etkisini bir ölçüde gösterdiği görülür. "Temel Hak ve Hürriyetlerin Niteliği" başlığını taşıyan 12. maddede herkesin kişiliğine bağlı, dokunulmaz, devredilmez ve vazgeçilmez temel hak ve hürriyetlere sahip olduğu belirtilmektedir. Maddede belirtilmemekle birlikte gerekçesinde bunların bir devlet lütfu olmadığı açıkça belirtilmektedir¹¹⁸. Bununla birlikte Anayasa'nın Başlangıç kısmının 6. paragrafında "Her Türk vatandaşının bu Anayasadaki temel hak ve hürriyetlerden eşitlik ve sosyal adalet gereklerince yararlanarak ... maddi ve manevi varlığını bu yönde geliştirme hak ve yetkisine **doğuştan** sahip olduğu" biçimindeki ifade hem doğal hak anlayışını, hem de "bu Anayasadaki temel hak ve hürriyetler"den bahsederek pozitivist hak anlayışını çağrıştırmaktadır¹¹⁹. Anayasa'nın herkesin doğuştan haklara sahip olduğunu belirtip,

115) Ibid; Çağıl, s. 76-77

116) Uygun, "**İnsan Hakları Kuramı**" s. 18. Doğal hak anlayışı eleştirilince onun yerine "bireyci kuram" adlı bir başka liberal anlayış geliştirildi. Bu anlayışta temel özellik bireydir. Bireyin kişiliğine bağlı dokunulmaz, devredilmez hakları vardır. Bu iki kuram arasında yine de temel benzerlikler mevcuttur. En önemli ortak nokta her ikisinde de hak ve özgürlükler devlet tarafından verilmemiştir ve her ikisinde de özgürlüklerin kökeni devlet dışında bir kökene oturtulmaya çalışılmaktadır. Bkz. Oktay UYGUN, **1982 Anayasası'nda Temel Hak ve Özgürlüklerin Genel Rejimi**. Kazancı Yay., İstanbul, 1992, s. 19-20; Kapani, s. 39-40

117) Çağıl, s. 110

118) Gerekçe için bkz. Mehmet AKAD/Abdullah DİNÇKOL, **1982 Anayasası: Madde Gerekçeleri, Maddelerle İlgili Anayasa Mahkemesi Kararları**, Alkım Yay., İstanbul, 1998, s. 68

119) Doktrinde bir anayasanın bir hak veya özgürlüğü tanıdığı anda artık o hak veya özgürlüğün pozitif bir temele sahip olacağı, bunun ise o hak veya özgürlük için artık pozitif hak anlayışının geçerli olacağı savunulmaktadır. Bu görüşe göre bir doğal hak anayasa tarafından tanınmadıkça doğal hak olarak kalır ve bu sıfatla da pozitif hukuk

bunları bu Anayasa'da belirtilenlerle sınırlaması haklı olarak doğal haklar kuramını zorlayan bir yaklaşım olarak nitelendirilmektedir¹²⁰.

Günümüzde insan haklarının kazandığı önem dolayısıyla doğal hakların dışında yeni özgürlük kategorilerinin geliştirilmesi ve bunların anayasalarda yer alması doğal hakların önemini azaltmamaktadır. Bu haklara ek yeni özgürlükler anayasalarda düzenlenebilir. Ancak doğal hakların niteliği diğerlerinden daha farklıdır ve yaşama hakkı, kişi özgürlüğü ve güvenliği, ifade özgürlüğü gibi doğal haklar kategorisi içerisinde yer alan özgürlüklerin devlet tarafından hiç müdahale edilmemesi gereken haklar olduğunu belirtmek gerekir. Nitekim sınıflandırmalarda bu özgürlük grubuna devletin müdahalesinin olmaması gerektiği açıkça ifade edilmektedir. Bu nedenle G. Jellinek'in sınıflandırmasında da ağırlıklı olarak doğal hakların yer aldığı özgürlükler grubuna "negatif statü hakları" adı verilmektedir¹²¹.

3- Siyasal İktidarların İnsan Haklarını Gözetmesi Zorunluluğu Sonucunu Doğurması

Toplum sözleşmesindeki bireylerin devleti oluşturma sürecine katılmaları unsuru aslında devlet oluştuktan sonra da sürekli önem arz eder. Siyasal iktidarlar faaliyetlerinde her zaman bireylerin taleplerine eğilmek, onlara uygun hareket etmek zorundadırlar. Bunun için siyasal karar alma sürecine bireylerin kanunun gösterdiği değişik yollardan özgürce katılabilmesi gerekir¹²².

Toplum sözleşmesi, bu noktada, hem mevcut devlet organizasyonunu meşrulaştırmak, hem de insan haklarına bağlı devlet fikrini gerçekleştirmek için başvurulan bir araçtır¹²³. Çünkü siyasal iktidarın insan haklarını gözetmesi, onları geliştirici icraatlar sergilemesi meşruluğunun temel unsurlarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Doğal haklar teorisini en mükemmel biçimde açıklayan bir belge olarak 1789 Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi¹²⁴, her siyasal birliğin ve dolayısıyla iktidarın amacının insanın doğal ve zaman aşımına uğramaz haklarını korumak olduğunu belirtmektedir. Bu anlayış günümüz demokratik rejimlerinde de etkisini açıkça göstermektedir.

düzeninde herhangi bir hüküm ve sonuç doğurmaz. Bkz. Kemal GÖZLER, *Türk Anayasa Hukuku Dersleri*, Ekin Yay, Bursa, 2000, s. 170-171. Kanaatimizce doğal bir hakkın pozitif bir metinde yer alması onun bu niteliğini etkilemez; olsa olsa bu hakka pozitif bir dayanak kazandırmış olur.

120) Bkz. Uygun, *1982 Anayasası'nda Temel Hak ve Özgürlüklerin Genel Rejimi*, s. 22

121) Kapani, s. 6; Gözler, s. 164-165

122) Köker, "Radikal Demokrasi", *Aktaran*: Arslan, s. 568

123) Güriz, s. 151

124) Akad, s. 9

Bu konuda günümüzde en önemli sorunlar siyasal iktidarların bu özgürlükleri koruyup kollamaması, hatta onlara aşırı derecede müdahale etmesi noktasında karşımıza çıkmaktadır. Toplum sözleşmesinin gereğine aykırı olarak yasama ve yürütme organlarının insan haklarını gözetmemesi durumunda önemli bir kurum olarak yargı karşımıza çıkmaktadır¹²⁵. Bu noktada en önemli kurumlar olarak anayasalarda özgürlüklerin güvenceli olarak düzenlenmesi ve siyasal iktidarın bunlara uymaması durumunda düzeltici bir mekanizma olarak yargı ve özellikle Anayasa Yargısı gelmektedir. Anayasa Yargısı özellikle Rousseau'cu "çoğunlukçu demokrasi" anlayışının ortaya çıkardığı sakıncalardan sonra, siyasal iktidarlar karşısında bireylerin özgürlüklerini korumak amacıyla, değişik ülkelerdeki demokratik rejime monte edilmiş önemli bir güvencedir. Böylece siyasal iktidarların insan haklarına aykırı icraatlarına karşı yargı önemli bir engel olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak bunun bir anlamının olması ve güvence olarak kabul edilebilmesi için hem o ülke anayasasının özgürlükçü olması gerekir, hem de yargının bireylerin özgürlüklerini korumaya yetecek düzeyde yetkilerle donatılmış olması gerekir.

Doğal hak anlayışı özellikle baskıcı rejimlerde bireylerin özgürlüklerini siyasal iktidara karşı bir noktada daha koruyabilir. Bireylerin devletten önce de var olan haklarını korumaları için meşruluğunu kaybetmiş olan devlete karşı koyma hakları vardır. Bu aşamada "direnme hakkı" meşru bir hak olur ve günümüzde bazı ülke anayasalarında açıkça öngörülmüştür.

Direnme hakkı yukarıda ele aldığımız toplum sözleşmecileri içerisinde en net biçimde Locke'da yer almaktadır. Toplumdaki bütün bireyler bu hakka sahiptirler. Düşünürce göre bireyin hakları siyasal iktidarı sınırlayacağına göre, direnme hakkı, meşruiyetini yitirmiş olan devlet karşısında egemenliğin asıl sahibine geri dönmesini sağlar¹²⁶.

Nitekim doğal haklar konusunda John Locke'un düşüncesinin somutlaşmış mükemmel şekli olarak kabul edilebilen 1789 Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Beyannamesi'nde, doğal haklar olarak özgürlük, mülkiyet ve güvenlik hakkının yanında dördüncü hak olarak "baskıya karşı direnme hakkı" yer almaktadır¹²⁷. Bu da direnme hakkının önemini açıkça ortaya koymaktadır.

Federal Almanya'da, temel hak ve özgürlükler açısından çok acı bir de-

125) Uygun, 1982 Anayasası'nda Temel Hak ve Özgürlüklerin Genel Rejimi, s. 21

126) Göze, "Onyedinci ve Onsekizinci Yüzyıl Düşünürlerinde Baskıya Karşı Direnme", s. 65. Locke'da direnme hakkının bireyler tarafından hangi durumlarda, nasıl ve kime karşı kullanılacağı konusunda geniş bilgi için bkz. Aynı eser, s. 62-64

127) Bildiri metni için bkz. Burhan KUZU, Türk Anayasa Metinleri ve İlgili Mevzuat, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1994, s. 723-724

neyim yaşandıktan sonra hazırlanan 1949 tarihli Bonn Anayasası'nda, aynen J. Locke'un düşüncesinde olduğu gibi direnme hakkı öngörülmüştür. Bu Anayasa'nın 20. maddesinin dördüncü fıkrasında her Alman vatandaşının mümkün olan başka bir yolun bulunmaması halinde bu Anayasal düzeni ortadan kaldırmaya çalışanlara karşı direnme hakkının olduğu açıkça belirtilmektedir. Bu hak en son çare olarak doğal hakları korumak için meşruiyetini kaybetmiş olan devlete karşı kullanılabilir¹²⁸.

SONUÇ

Toplum sözleşmesi, özellikle modern devletin oluşum aşamasından itibaren devletin meşruiyetini sağlamada ve egemenliğin artık aşkın güçlerden halka geçmesi sürecini gerçekleştirmede etkin rol oynamıştır. Bunun yanında devletin olmadığı doğal dönemde bireylerin bazı haklara sahip olduğu varsayımı da bu hakların devlet karşısında önemini açıkça ortaya çıkarmaktadır.

Bu nedenle günümüzde devlet, bu demokratik teoriye göre, bireylerin doğal haklarına hiçbir şekilde müdahale edemeyecektir. Üstelik devlet, kendisini bir sözleşme ile meydana getiren halka ve onun taleplerine duyarlı kalacaktır. Yani toplum sözleşmesi teorisine göre devlet ancak halk için vardır; halka rağmen devlet olamayacaktır.

Toplum sözleşmesinin bu mantığını iyi kavrayıp gerçekleştirebilen devletler günümüzde insan hakları ve demokrasi konusunda belli bir düzeyi sağlamışlardır. Aksi durumdaki devletlerde demokratik yönetimin ve insan hakları standardının sağlanması noktasında ciddi sorunlar ortaya çıkmaktadır.

Ele aldığımız düşünürler içerisinde özellikle John Locke'un toplum sözleşmesi ve devlet anlayışı gerçekten günümüz demokratik yönetimlerine halen ışık tutmaktadır. Bu nedenle liberal demokrasilerde Locke'un önemi günümüzde de fark edilmektedir. Özellikle devlet ile bireyler arasındaki bu sözleşme düşüncesi devletin meşruiyetinin sağlanmasında önemli bir test aracıdır.

Günümüz demokratik yönetimlerinde devletin temel yapısını, organlarını, bu organların yetkilerini ve bireylerin hak ve özgürlüklerini düzenleyen temel belgeler olarak anayasalar bireylerin talepleri doğrultusunda, onların onayı alınarak oluşturulabiliyorsa ve bireylerin özgürlüklerini sağlayabiliyorsa, bu biçimdeki devletlerde uzun süre devlet ile onu oluşturan bireyler

128) Federal Almanya Anayasası için bkz. <http://www.uni-wuerzburg.de/law/gm00000.html> (26-06-2001)

arasında sağlıklı bir ilişki devam edebilir. Aksi durumda bir benimsememe ve dolayısıyla öngörülen rejimin temel bazı noktaları üzerinde sorunlar ortaya çıkabilir ki bu demokratik yönetimlerde olmaması gereken bir durumdur.

Bu bağlamda, Türkiye’de insan hakları ve demokrasi alanlarında ciddi eksikliklerin ve sorunların olmasının devlet ile bireyler arasında bu anlamda gerçek bir sözleşmenin olmamasından ya da en azından varsa bile gereğinin yerine getirilmemesinden kaynaklandığını belirtmek gerekir. Bu durumun Anayasayı oluştururken devletin varlığı, korunması ve güvenliği gibi unsurları çok fazla ön plana çıkarıp, bireylerin özgürlüklerini ikinci plana atmanın bir sonucu olduğu söylenebilir. Özellikle 1982 Anayasası ve onun uygulandığı günümüzdeki durum bununla doğrudan ilgilidir.